

PROBLEMATIKA PŘÍSTUPU K OBĚTEM DOMÁCÍHO NÁSILÍ

APPROACH TO VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

Rebeka RALBOVSKÁ¹, Daniel MÍČKA² Denisa RALBOVSKÁ³

ABSTRACT:

The article is focused on the problem of domestic violence. In the theoretical part, there are specifications of domestic violence, the identification of threatened and violent persons and the influence of violence on children. The work provides a comprehensive view of the issue as a whole-society phenomenon. The solutions were sought by means of anonymous questionnaires distributed among victims of domestic violence of different ages or education through a crisis intervention centre. The research was focused on identifying the most common forms and causes of domestic violence, its duration in a partnership relationship, or the presence of children in violence. The data obtained is shown numerically and graphically for better clarity. In the discussion we will compare the results with the results of other researchers who have dealt with the same issues.

KEYWORDS: Domestic violence aggressor. Victim. Crisis intervention.

ÚVOD

Článek se zabývá složitou problematikou domácího násilí, a to hned ze dvou úhlů pohledu. V teoretické části je charakterizováno domácí násilí jako sociálně patologický společenský jev a možnosti první psychické pomoci (včetně krizové komunikace), kterou lze úspěšně aplikovat v profesionální interakci s obětí. Ve výzkumné části jsou uvedeny výsledky získány pomocí průzkumného šetření (anonymní dotazníkové šetření), které bylo zaměřeno na komplexní charakteristiku 70 obětí domácího násilí, dominantní formy zažitého domácího násilí, příčiny, proč agresora neopustily a jak dlouho domácí násilí zažívaly. Tyto informace jsou cenné pro nasměrování krizové komunikace s oběti domácího násilí a rovněž pro komplexnější pochopení jejich psychického stavu. Důležitou součástí průzkumného šetření představuje zpětné hodnocení odborné pomoci oběťmi, která jim byla poskytnuta ze strany příslušníků Policie ČR.

1. DOMÁCÍ NÁSILÍ

Domácím násilím se dle Metodického pokynu ředitele Úřadu služby kriminální policie a vyšetřování Policejního prezidia ČR z roku 2004 rozumí „opakované, dlouhodobé a stupňující se násilí, kterého se dopouštějí dospělí nebo mladiství na svých blízkých (oběti mohou být manžel/manželka, druh/družka, rozvedení manžel/manželka, dítě, rodič, prarodič) [1].

Formy domácího násilí jsou variabilní od psychické, ekonomické, sexuální, vynucované sociální izolace, až po těžké fyzické ubližování, které může v krajním případě vygradovat do usmrcení týrané osoby. Nejčastěji se jedná o kombinaci jednotlivých forem domácího násilí. Pachatel domácího násilí se opakovaně vědomě, s narůstající frekvencí a zvyšující se mírou agresivity dopouští činů zaměřených proti lidské důstojnosti. Využívá přitom svého nadřazeného postavení, sociální, psychické, nebo ekonomické závislosti týrané osoby na něm. Na týrané osobě si pod pohružkou násilí vynucuje podřízenost, opakovaně na ní klade nepřiměřené, mnohdy ponižující požadavky a

¹ Dana Rebeka Ralbovská, PhDr. Mgr. Ph.D., ČVUT, Fakulta biomedicínského inženýrství, Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva, Sportovců 2311, 272 01 Kladno, e-mail: rebeka.ralbovska@fbmi.cvut.cz

² Daniel Míčka, Bc. Police ČR - obvodní oddělení Kladno, e-mail: danielmicka@seznam.cz

³ Denisa Charlotte Ralbovská, Ing. Fakulta biomedicínského inženýrství ČVUT v Praze, Zdravotní záchranná služba Plzeňského kraje, e-mail: denisa.ralbovsk@gmail.com,

rovněž neustále provádí kontrolu nad jejím každodenním životem. Specifikum toho druhu násilí je, že se odehrává v soukromí (často bývá přehlíženo nebo dokonce i tolerováno nejbližším okolím), má sklony k chronicitě, eskalaci a střídáním projevům agresivity a náklonnosti (tzv. „medové týdny“).

Nebezpečí domácího spočívá i v tom, že čím násilí déle trvá, tím nebezpečnějším se stává. Jinak řečeno, že násilí může v průběhu času gradovat od slovního napadání až po použití fyzického násilí či vyhrožování zbraní [2].

Svědkiem nebo obětí tohoto patologického, násilného jednání bývají v mnoha případech děti, které v těchto domácnostech vyrůstají. Jak uvádí Čírtková opakované výzkumy týkající se problematiky domácího násilí, přinesly varovné výsledky [3]. V rozpětí od 65 % (např. výzkumy v Anglii) až do 82 % (výzkum v ČR) žijí v rodinách, kde přichází k domácímu násilí děti. Domácí násilí tak představuje závažný problém a lze na něj nahlížet jako na zvláštní druh násilí páchaného na dětech [3].

Velmi často mají pak děti vyrůstající v prostředí, kde se domácí násilí vyskytuje, tendenci za celou situaci v rodině přebírat zodpovědnost a pociťují vinu. Nemají však ve svých rukách žádné nástroje a možnosti, jak zabránit domácímu násilí. Tato bezmoc může vést až k rozvoji psychické poruchy. Od svých šestnácti let může, i bez souhlasu rodičů, nezletilá osoba řešit domácí násilí v rodině, a to spoluprací s Policií ČR, Orgánem sociálně-právní ochrany dětí nebo Intervenčním centrem [4].

Za hlavní příčinu vzniku a rozvoje domácího násilí se považuje osobnostní charakteristika útočníka nebo oběti. Ve vztahu k tomuto termínu jsou uváděny pojmy jako rozvrat osobnosti, psychické poruchy, stres, závislost na drogách či alkoholu ale také nerovnost a uplatňování moci a převahy muže nad ženou.

2. INTERAKCE S OBĚTÍ

Příslušníci Policie ČR se při výkonu svého povolání dostávají do kontaktu jak s obětí domácího násilí, tak i s agresorem.

Ve vzájemné interakci s obětí domácího násilí musíme počítat s následujícími dopady týraní na oběť:

- psychické i zdravotní obtíže,
- pocity viny a bezmocnosti,

- snížená schopnost se soustředit a rozpomenout si na některé údaje,
- zvýšená úzkost a sklony k depresím,
- lhaní o vzniku poranění,
- ujišťování o tom, že jí nikdy neublíží,
- nedůvěru v to, že jí někdy bude chtít poskytnout pomoc nebo jí ochrání,
- strach z toho, že se agresor dozví, že o pomoc požádala,
- výskyt syndromu naučené bezmoci atd.

Naučenou bezmoc lze v chování člověka sledovat v podobě tří deficitů: motivačního (absence chutě angažovat se), kognitivního (neschopnost vidět souvislost mezi vlastními činy a následky) a emočního (úzkost ze situace, která je zdánlivě ohrožující a nekontrolovatelná) [5].

Agresor se často dožaduje osobní přítomnosti při komunikaci oběti s příslušníkem Policie ČR anebo při odebírání osobní anamnézy v rámci poskytování zdravotnické péče. V mnoha případech se tedy snaží mít celou situaci „pod kontrolou“ a usiluje se i nadále o psychickou manipulaci oběti.

Dopady domácího násilí na fyzický a zejména pak psychický stav oběti je specifický a pozorujeme u nich výše uvedený soubor mentálních a behaviorálních reakcí. Jedná se o těžko pochopitelnou přetrvávající vazbu k agresorovi, popírání traumatizace, zatajování závažnosti a příčin zranění a setrvávání ve vztahu s agresorem. Někdy je pro profesionály poskytujícím první psychickou pomoc těžko pochopitelné to, proč vlastně týraná osoba svého partnera neopustí. V interakci s obětí by nemělo docházet ke zlehčování situace nebo ke kritizování či dokonce devalvací oběti. Naopak by měli být všechny pocity oběti empaticky respektovány. Dalším nezbytným předpokladem pro úspěšné jednání s obětí domácího násilí je její zklidnění a ujištění, že ona i děti, jsou-li přítomny, jsou v naprostém bezpečí. Je důležité obnovit narušený pocit bezpečí. Oběť by neměla být nucena k okamžité výpovědi o událostech, neboť nelze očekávat racionální jednání a uvažování.

Rovněž je velmi důležité vyvarovat se poskytování unáhlených rad a vyvíjení nátlaku (byť je to myšleno s tím nejlepším úmyslem) na oběť, aby okamžitě svoji situaci řešila. V praxi se osvědčila spíše nenásilná, empaticky vedená krizová komunikace s prvky první psychické pomoci. (tj. místo vět typu: „já na Vašem místě bych to radikálně řešil(a)..., odejděte ihned ze společné domácnosti“ apod. je vhodnější použít: „rozumím, že je to pro vás

těžká životní situace a neumím si představit, co zažíváte, ale dovoluji mi, abych vám pomohl(a)...“).

Autor Topinka ve své publikaci uvádí, že ohrožené osoby snášejí domácí násilí dlouhodobě, někdy i déle než 3 roky, a to i přes skutečnost, že se s násilím potýkají stále častěji [6]. Existuje totiž celý soubor příčin, který přinutí oběť ve vztahu zůstat. Může to být tlak společenských norem, strach, nátlak rodičů a okolí nebo společné děti.

Autorka Ježková jako další příčinu uvedla celkový systém tolik diskutovaného sociálního bydlení. Neměl by řešit jen ty, kteří z různých důvodů přišli o střechu nad hlavou, ale i osoby ohrožené, mezi které lze zařadit i oběti domácího násilí. Mnohdy totiž musejí řešit odchod z domova i s dětmi, namísto toho, aby byl vykázán sám násilník, a azylové domy pro ně nepředstavují dlouhodobé řešení ani vyhovující podmínky pro výchovu dětí [7].

3. MOŽNOSTI POMOCI OBĚTI

V souladu se zákonem č. 273/2008 Sb. o Policii ČR mohou policisté uplatnit Institut vykázání. K vykázání násilné osoby ze společného obydlí přichází v případech, ve kterých lze předpokládat, že s ohledem na předchozí útoky může opět dojít k nebezpečnému útoku proti zdraví, životu nebo svobodě a lidské důstojnosti, a to na dobu 10 dnů. Institut vykázání umožňuje obětem domácího násilí okamžitou pomoc a představuje pro ně preventivní opatření, směřující k ochraně jejich života nebo zdraví. Institut vykázání se opírá o tři hlavní pilíře, čímž je zajištěna celková vyváženost. Ve složce zákonného omezení se jedná o vykázání, ve složce právní ochrany poskytované soudem o vydání předběžného opatření a ve složce sociální nalezneme ochranu a pomoc obětem v intervenčním centru. Sociální složka byla více upravena v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, konkrétně v ustanovení § 60a, který hledí na intervenční centra jako na specializovaná pracoviště s odborně proškolenými pracovníky [8].

V období od 1. ledna 2017 do 31. prosince 2018 bylo ze společné domácnosti vykázáno 14 208 násilných osob [9].

Následně je velmi důležité poskytnout oběti domácího násilí komplexní informace o možnosti řešení náročné životní situace

včetně předání kontaktů na instituce poskytující odbornou psychosociální a právní pomoc.

Jednu z možností odborné pomoci představuje Intervenční centrum, které bezplatně poskytuje ambulantní péči a rovněž i terénní služby obětem domácího násilí ale i osobám ohroženým domácím násilím s cílem podpořit osobu ohroženou domácím násilím. Využívány jsou prostředky terapeutické práce s osobami, které se dopouštějí násilí ve vztazích nebo nezletilými dětmi, které v prostředí domácího násilí vyrůstají. Oběti, která se ocitla v obtížné životní situaci vlivem domácího násilí, tým odborníků napomáhá v získávání náhledu na situaci domácího násilí a tím ji umožňuje aktivně situaci změnit, řešit a narušit kruh násilí.

Azylové domy nabízejí možnost přechodného bydlení pro ženy, které se v důsledku ztráty svého dosavadního domova nacházejí v nepříznivé životní situaci. Kromě odborné pomoci nabízejí i možnost tzv. utajeného bydlení, kdy je žena v domě vedena pod jiným jménem.

Oběť domácího násilí se rovněž může obrátit i na Bílý kruh bezpečí (poskytuje odbornou psychologickou, právní, organizační a morální pomoc obětem trestných činů a jejich blízkým), na DONA linku (telefonní linka pro všechny, kdo se cítí ohroženi domácím násilím nebo jsou jeho svědky), na Občanské sdružení ROSA (poskytuje odbornou bezplatnou, komplexní psychosociální pomoc obětem domácího násilí) jako i na další instituce a organizace poskytující bezplatnou odbornou psychosociální, poradenskou a právní pomoc těmto obětem nebo ohroženým osobám.

Pokud je násilí přítomno nezletilé dítě má oběť možnost kontaktovat Oddělení sociálně právní ochrany dětí a to i v případě, kdy žena řeší odchod od svého agresivního partnera nebo potřebuje azylové ubytování atd.

4. VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Hlavním nástrojem pro získání dat v rámci průzkumného šetření byl použit anonymní nestandardizovaný dotazník, který byl určen pro cílovou skupinu respondentů (oběti domácího násilí), kterým byl distribuován prostřednictvím Intervenčního centra v Kladně s návratností 70 (82,4%) validně vyplněných z celkového množství 85 rozdaných dotazníků. Výzkumné šetření probíhalo v období od 15.

ledna 2018 do 31. března 2018 a jeho podklady sloužily pro zpracování závěrečné práce i jako zdroj informací k publikování formou článku.

První část průzkumného šetření byla zaměřena na charakteristiku obětí a rovněž zjišťovala formy, příčiny vzniku domácího násilí a další aspekty tohoto sociálně patologického jevu.

Z analýzy výsledků získaných dat vyplývá, že domácí násilí bylo ve většině případů páčáno na ženách (97% respondentů). Nejvíce ohrožené skupinou byly ženy ve věku 31 až 40 let (57% respondentů), poprvé vdané (64% respondentů) a se středoškolským vzděláním zakončeným maturitou (57% respondentů). Více jak 3 roky se s domácím násilím ve společné domácnosti potýká většina dotazovaných (70% respondentů). Přítomnost

děti v prostředí, kde přicházelo k domácímu násilí, bylo potvrzeno v 82,9% případů.

Dále bylo zjištěno, že 65,7% obětí domácího násilí neopustilo společnou domácnost, a to i přes chronicitu patologického jednání ze strany agresora (stále věřilo v pozitivní změnu soužití). 17,1% obětí sice ze společné domácnosti odešlo, ale po čase mu dalo tzv. „druhou šanci“. Výskyt agresivního jednání nebo některé z forem domácího násilí v rodině, ve které oběť vyrůstala v dětství, bylo prokázáno u 27% respondentů. O partnerových sklonech k agresivnímu konání před společným soužitím vědělo 50% respondentů.

V tabulce číslo 1 uvádíme dominantní formy domácího násilí, které agresor na oběti uplatňoval. V tabulce číslo 2 jsou uvedeny dominantní příčiny vzniku domácího násilí.

Tabulka 1 **Dominantní formy domácího násilí aplikované na oběť domácího násilí**

dominantní formy domácího násilí	n_i	f_i
psychické (výhrůžky, nadávky, ponižování atd.)	30	42,9 %
fyzické (facky, údery pěstí atd.)	17	24,3 %
sociální (omezování kontaktů s okolím, izolace)	11	15,7 %
ekonomické	9	12,9 %
sexuální	3	4,2 %
jiné	0	0 %

Tabulka 2 **Dominantní příčina vzniku domácího násilí**

dominantní příčina vzniku domácího násilí	n_i	f_i
vynucování si nadřazenosti agresora ve vztahu	37	52,9 %
zneužití finanční závislosti oběti na agresorovi	15	21,5 %
vliv soc. patolog. jevů (nezaměstnanost, alkoholismus, nevyhovující bytové podmínky atd.)	8	11,4 %
nedokázu zpětně posoudit	4	5,8 %
neúspěšnost agresora v zaměstnání	3	4,2 %
jiné	3	4,2 %

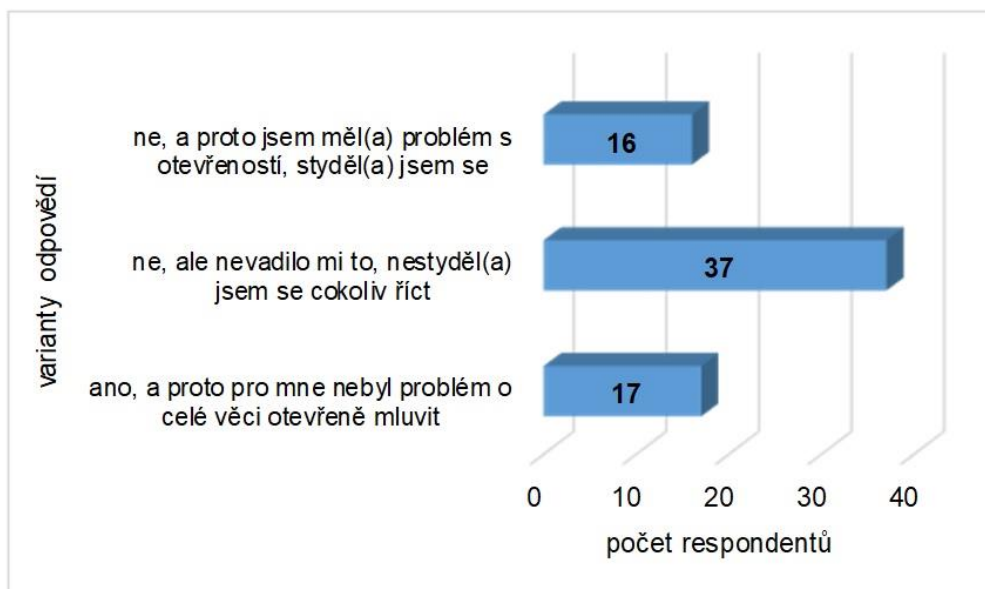
Ačkoliv je vykazání agresora (dopouštějícího se násilí) zakotveno v právní legislativě ČR a příslušníci policie mají velmi důležitý právní nástroj v boji proti agresorům domácího násilí, využilo svého oprávnění pouze 22% respondentů. Ihned po uplynutí lhůty vykazání ze strany Policie ČR vzalo zpět do společné domácnosti 45,5% respondentů. Pouze jedna

respondentka vztah s agresorem v době vykazání ze společné domácnosti ukončila. Druhá část dotazníkového šetření byla zaměřena na hodnocení poskytnuté pomoci ze strany příslušníků Policie ČR oběťmi domácího násilí.

Zjišťovali jsme profesionalitu přístupu odborníků k oběti a rovněž odbornou znalost z hlediska jejich působení na oběť při prvním kontaktu na místě incidentu se znaky domácího násilí. Variantu odpovědi „ano, bylo vidět, že jsou znalí a dobře proškolení k řešení takových incidentů“ zvolilo 71% respondentů,

variantu odpovědi „ne, jejich jednání bylo odměřené, neprofesionální, připadala jsem si hloupě“ uvedlo 25% respondentů a 4% respondentů se odmítlo vyjádřit.

Výsledky odpovědí na otázku „Řešil s Vámi konflikt domácího násilí příslušník policie stejného pohlaví?“ uvádí obrázek číslo 1.

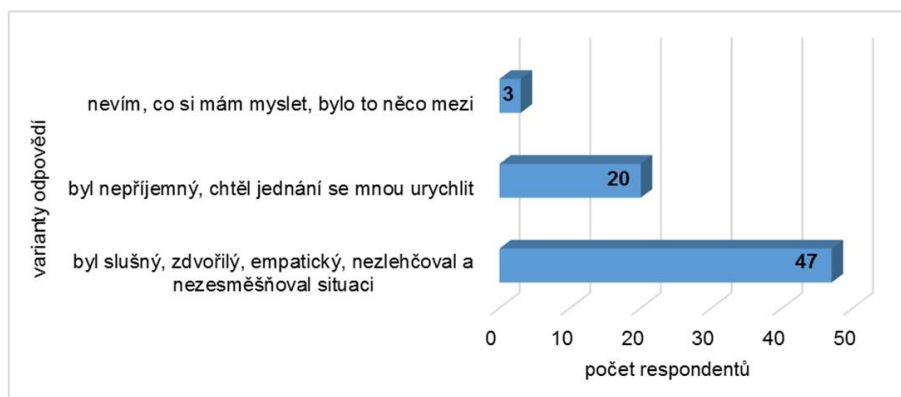

Obrázek 1 Odpovědi obětí na otázku „Řešil s Vámi konflikt domácího násilí příslušník policie stejného pohlaví?“

Rovněž nás zajímalo, zda přítomnost policistů na místě incidentu domácího násilí ovlivnilo rozhodnutí oběti promluvit o agresivním konání a rovněž snahu řešit problematiku domácího násilí. Variantu odpovědi „ano, cítila jsem se bezpečně, pomohli mi v dalších životních krocích“ uvedlo 71,4% respondentů, variantu odpovědi „ne, ale pomohli mi jinde (intervenční centrum, soudy a jiné)“ uvedlo 25,7%

respondentů a 2,9% respondentů se odmítlo vyjádřit.

Nedílnou součástí dotazníkového šetření bylo zjištění, jak oběti hodnotí průběh komunikace s příslušníkem Police ČR. Na obrázku číslo 2 jsou uvedeny výsledky odpovědí obětí na otázku týkající se pocitů obětí v rámci interakce s příslušníkem Policie ČR.

Obrázek 2 Odpovědi obětí na otázku „Jaký jste měl(a) pocit při hovoru s příslušníkem policie?“

DISKUSE

V tabulce 1 jsme uváděli dominantní formy domácího násilí. Mezi nejčastější formu patří psychické (výhrůžky, nadávky, ponižování atd.). To koliduje z poznatky Jakobsenové a kol., kteří na podkladě výzkumu v oblasti domácího násilí konkrétně uvádějí, že „*násilí je čin namířený proti druhému člověku, který mu má ublížit, způsobit bolest, zastrašit ho nebo ponižit, aby jednal proti své vůli, respektive aby nejednal podle své vůle*“ [10, s. 31].

Na základě námi provedeného dotazníkového šetření (kdy z výsledků analýzy vyplývá, že více jak 3 roky se s domácím násilím ve společné domácnosti s agresorem setkávalo 70% respondentů) lze souhlasit s tvrzením autora Kenneyho, že pro agresora páchajícího domácí násilí je mnohem jednodušší vybrat si někoho z rodiny, komu bude ubližovat, protože oběť je mu často na blízkou a vše se děje za zavřenými dveřmi, pachatel tak není viděn a ve společnosti může být vnímán pozitivně [11].

Z výsledků výzkumného šetření, který v ČR realizovala Filozofická fakulta UK v Praze ve spolupráci ze Sociologickým ústavem Akademie věd ČR vyplývá, že násilí (psychické nebo fyzické) ze strany svého partnera (pro potřeby výzkumu definovaného jako manžel nebo přítel) zažilo aspoň jednou za život 38% respondentek, v průběhu posledních pět let 21% respondentek a v průběhu posledního roku 9% respondentek [12].

Na základě analýzy námi zjištěných informací lze konstatovat, že 65,7% respondentů svého agresivního partnera neopustilo. Jedním ze zásadních důvodů setrvávání ve společné domácnosti byly společné děti.

Zásadním důvodem pro setrvávání při výskytu domácího násilí ve společné domácnosti s násilnickým partnerem bývá přítomnost dětí ale rovněž i obavy z mezigeneračního přenosu agresivního chování anebo psychické traumatizace dětí [13].

Pozitivním zjištěním byla pro nás skutečnost, že 71% respondentů uvedlo, že se setkalo s profesionálním přístupem ze strany Policie ČR. Přitom poskytování první psychické pomoci obětem domácího násilí (zvláště pak, když jsou obětí děti) mnohdy představuje emočně vypjatou, psychicky náročnou a zatěžující situaci.

Jak uvádí autorka Moricová zátěžové vlivy působí převážně negativně na emoční stav, prožívání a chování zúčastněných na řešení krizové situace a od členů IZS se i přesto očekává efektivní profesionálně zvládnutá krizová komunikace a na podkladě znalostí psychologie i úspěšně a oběť nepoškozující konání [14].

V rámci vzájemné interakce s obětí domácího násilí musí příslušníci Policie ČR kromě jiného brát na zřetel možnosti sekundární viktimizace oběti. K sekundární viktimizaci oběti přichází na podkladě neprofesionálního nešetrného zacházení, při neschopnosti (neochotě) uplatňovat prvky krizové komunikace a stejně tak když se v interakci s obětí ze strany příslušníka Policie ČR vyskytují předsudky (např. oběť si může za to sama atd.).

ZÁVĚR

Výsledky uvedeného dotazníkového šetření lze považovat za zdroj informací, ze kterých mohou členové integrovaného záchranného systému čerpat podklady pro poskytování první psychické pomoci na místě mimořádné události. Zejména s ohledem na skutečnost, že získávat podklady od obětí domácího násilí v průběhu krizové komunikace je velmi složité. Protože oběti domácího násilí se bojí přelomit bariéru mlčení o násilí a rovněž často v návaznosti na rozvinutí syndromu naučené bezmoci nevěří, že v sobě naleznou sílu vyřešit svoji náročnou životní situaci. A to i přes skutečnost, že odborná pomoc existuje a je jim nabízena.

LITERATURA

- [1] Metodický pokyn ředitele úřadu služby kriminální policie a vyšetřování policejního prezidia ČR, ročník 2004, dne 10. září 2004.
- [2] LAIRD, MC Cue, M. *Domestic Violence: a reference handbook*. 2. vyd. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008.
- [3] ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 2. upravené vydání. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. 2009. 439 s.
- [4] HLOUŠEK, M. a kolektiv autorů. *S komiksem o domácím násilí a stalkingu: naučný komiks pro žáky II. stupně základních škol, studenty středních škol a vyšších odborných škol*. 1. vyd. Sokolov: Pomoc v nouzi, o.p.s., 2016. 31 s.
- [5] SELIGMAN, M. E. P. *Opravdové štěstí*. Praha: Ikaros 2003. 391 s.

- [6] TOPINKA, D. *Domácí násilí z perspektivy aplikovaného výzkumu: základní fakta a výsledky*. Ostrava: SocioFactor s.r.o., 2016. 162 s.
- [7] JEŽKOVÁ, V. *Právek proti násilí na ženách: Bílá místa české legislativy*. 1. vyd. Praha, 2016. 143 s.
- [8] VOŇKOVÁ, J., SPOUSTOVÁ, I. *Domácí násilí v českém právu z pohledu žen*. Praha: proFem, 2008. 244 s.
- [9] Přehled o vykazání za rok 2018. [on line] [cit. 2019-02-04]. Dostupné z: <https://www.domacinasili.cz/statistiky/>.
- [10] JAKOBSEN, B. A kolektiv autorů. *Násilí je možné zastavit: terapie pro osoby, které se dopouštějí násilí v blízkých vztazích*. Přeložil Petra ŠTAJNEROVÁ. Praha: Nadace Open Society Fund, 2017. 279 s.
- [11] KENNEY, L. *Domestic Violence*. Edina Minnesota: ABDO, 2012. 115 s.
- [12] PIKÁLKOVÁ, S. 2004. „Mezinárodní výzkum násilí na ženách: k prvním výsledkům šetření v České republice.“ Pp. 51-56 in Škodová, Markéta (ed.). *Česko-slovenské sociologické dny. Sborník z konference*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- [13] ČERVINKOVÁ, A., LINKOVÁ, M., ŠALDOVÁ, K., TUPÁ, B. „Analýza kvalitativních doplňujících otázek.“ Pp. 113-127 in Pikálková, Simona (ed.). *Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině*. Sociologické studie / Sociological Studies 04:02. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 152 s.
- [14] MORICOVÁ, V. Vplyv záťažových situácií na krízových manažerov a ich zvládanie. In: *Krízový manažment*. roč.11. č. 2/2012, s. 30 – 35.